

The article deals with functioning of water, earth, air and fire myths into fantasy of Ukrainian writers Tanya Maljarchuk, Sokolyan Marina, Marina and Sergey Dyachenko, Henry Lion Oldie. Attention is focused on the artistic elements of the implementation of mythology into plots and images of texts.

Keywords: *myth, archetype, archetypal image, motif, fantasy.*

В статті розглядається функціонування міфологем води, землі, воздуха и огня в фентези українських письменників Тани Малярчук, Марини Соколян, Марини и Сергея Дяченко, Генри Лайон Олди. Акцентовано внимание на художественній реалізації міфологем стихій в текстах произведених як источниках образо- и сюжетотворчества.

Ключевые слова: *міфологема, архетип, архетипічний образ, мотив, фентези.*

УДК 821.161.2-09“19”(045)

Павленко О. Г., к. філол. н., доц., докторант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РОСТИСЛАВ ДОЦЕНКО: НАБЛИЖУЮЧИСЬ ДО ФОЛКНЕРА

У статті обґрунтовано внесок Ростислава Доценка в художньо-стильову парадигму української літератури другої половини ХХ сторіччя, висвітлено чинники формування перекладацьких зацікавлень митця в англофонній літературній традиції (зокрема В. Фолкнера), акцентовано на відповідності мовних реєстрів оригіналу та перекладу.

Ключові слова: *художній переклад, англофонна літературна традиція, естетична платформа, доместикація, авторські сентенції.*

Історія становлення перекладної літератури на Україні, репрезентована яскравими постатями Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького, Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Володимира Самійленка та ін., «які спромоглися закласти підвалини будівлі українського перекладу» [3; с. 296], нерозривно пов'язана з творчою спадщиною відомого українського перекладача-шістдесятника, критика і літературознавця, політв'язня радянських тюрем і концтаборів (1953-1963) Ростислава Доценка. У чисельних нарисах, статтях та есе («Під знаком Миколи Лукаша», «Переклад – для самозбагачення чи самообкрадання», «Про англomовну українську і не тільки», «Мовна бистринь

і словникова нетеча», «Перекладацтво і щоденна преса» та ін.) незрівнянно обдарований майстер перекладацького мистецтва не тільки ґрунтовно окреслює магістральні лінії процесу взаємодії національних літератур, «їхнього взаємозбагачення духовними надбаннями різних народів шляхом перекладу» [5; с. 15], а й порушує низку проблем щодо загальнофілософських, теоретичних і практичних аспектів художнього перекладу.

Вагоме й значуще місце у колі перекладацьких зацікавлень митця посідають творчі здобутки англофонної літературної традиції, яку Р. Доценко вважає важливим й потужним засобом спілкування з українською національною літературою, що сприяє глибокому розумінню суспільного розвитку, соціально-історичних та ідеологічних чинників. Долучаючись до перекладацької інтерпретації, митець вбачає своїм ключовим завданням збагачення української культури новим духовним досвідом і сприяння закономірному перетворенню літературних зв'язків у невичерпне джерело взаємообміну між національними культурами [5; с. 16]. Отже, не випадковим є той факт, що думка перекладача є суголосною з артикульованою свого часу М. Рильським тезою про переклад як «акт найвищої дружби» [6; с. 6] між народами.

Обґрунтування об'єктивного місця та ролі Ростислава Доценка в художньо-стильовій парадигмі української літератури другої половини ХХ сторіччя варто, насамперед, почати з висвітлення його філософсько-світоглядного «внутрішнього» дискурсу, що розгортався на рівні інтуїції і увійшов в авторську свідомість як науково узагальнена філософська рефлексія екзистенціалізму, яка, реінтегруючись із соцреалістичного дискурсу, здійснила прорив у новий культурно-естетичний простір. Потреба відчутти й зрозуміти свій час, «не виходячи з нього», а рухаючись «назустріч сучасності», в значній мірі позначилась на формуванні естетичної платформи митця, відповідно до якої здійснювався діалог з власним «я» та «іншим» (соціумом), що резонував у його художній свідомості «дисбалансом» між ідеалом та суспільно-політичними й соціальними реаліями доби.

Більшість літературознавців атрибутують появу Ростислава Доценка в українському літературному просторі середині шістдесятих років минулого сторіччя, коли він вже перейшов тридцятилітню межу свого життя. Як зазначає М. Білорус, найближчий друг Доценка, «за вродженого українофільства, бібліоманії, потягу до культурологічних студій та непересічної українознавчої ерудованості такий пізній старт мав вельми поважні причини» [3; с. 7], пов'язані з переслідуванням митця за інакомислення, «український буржуазний націоналізм», критичну налаштованість до догм і практик КППС. Проте незважаючи на репресії та неможливість повноцінно творити в умовах тоталітарної системи радянських часів, художня спадщина Ростислава Доценка репрезентована

чисельними рецензіями у періодичних виданнях, енциклопедичними статтями для «УРЕ», «УЛЕ», «ЕСУ», афористично-іронічними сентенціями, зібраними у «Світлих думках проти ночі» і друкованих у Києві, Торонто, Львові, Лондоні, Житомирі, кількома сотнями перекладів, значний обсяг яких складають неперевершені авторські інтерпретації кращих творів світової літератури, зокрема романів Ч. Діккенса, М. Мітчел, В. Ірвінга, Р. Л. Стівенсона, творів Е. По, Е.-С. Томпсона, Д. Г. Ловренса, Р. Бредбері, А. Ч. Кларка, К. Саймака, Д. М. Лессінг, І. Гінтера, В. С. Найпола, К. Е. Портер, П. Хоргена та інших.

Свідомий своєї національної місії, помноженої на внутрішнє відчуття громадянської відповідальності, питомої волелюбності й незалежності від усталених стереотипів, що нав'язувалися «зверху», Ростислав Доценко створює власну перекладацьку платформу, наголошуючи на важливості функціонування українського слова як головного чинника формування нації в умовах бездержавності.

Переклад для Доценка виступає єдиним зняряддям боротьби за національну самостійність та є засобом самоутвердження нації, підвищення її авторитету у міжнародному просторі, особливо в часи, коли за офіційною радянською ідеологією українська мова і література не належали до провідних і впливових, обмежуючись рамками «хатнього вжитку», а твори світової класики було представлено читацькому загалу переважно в російських перекладах. Із цього приводу сам митець зазначав, що перекладна література на Україні має таку саму драматичну історію, що й література оригінальна, тільки вдвічі драматичнішу [3; с. 537]. Зусилля влади було спрямовано на підвищення статусу російської мови (Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР 1983 року № 473 «Про додаткові заходи щодо поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік»). Отже усі нагінки на українську мову, на письменство незмірно тяжким обухом спадали на переклад [4; с. 2]

Яскравим підтвердженням зазначеної тези виступає просвітницька діяльність Доценка, одна із зворушливих сторінок якої – перекладацька праця в умовах тюрем і заслань, коли художній переклад «месником постає на повний зріст як своєрідна адекватна компенсація трагічно руйнованої у своєму історичному розвитку оригінальної української літератури» [9; с. 9]

В умовах жорстокої цензури існуючої системи багато перекладів не доходили до читацької аудиторії, а самого перекладача звинувачували за «потяг до буржуазної літератури» [9; с. 9], надмірне вживання архаїзмів, недозволену активізацію мовних засобів, пояснюючи це відхиленням від літературної норми. Попри всі обвинувачення Ростислав Доценко дбає про те, щоб створені ним переклади не тільки перевтілювалися в читацькій свідомості як надбання рідної літератури, а й про те, щоб підвищити статус української

мови, «щоб її неокриленому Слову добути силу чарівну» [8; с. 19]. І така чарівна сила відчувається в доценкових перекладах ще й тому, що митець вибудовує свою співпрацю з автором оригіналу на умовах плідної взаємодії, досліджуючи кожний окремих куточок тексту, вивчаючи увесь арсенал навіяних в ньому нюансів, не пропускаючи жодної деталі.

Виступаючи проти «універсалізму» творчої особистості перекладача (явище, що було симптоматичним для української літератури), митець окреслює свою діяльність в історичній перспективі, ігноруючи поширені за радянські часи теоретичні підходи і положення, засновані на «штучному підтягуванні» перекладацьких технік минулого до умов сьогодення, які нібито мають виключно історико-літературне значення. Майстер українського слова Доценко спрямовує власні зусилля на подолання усіх проявів «національної неволі» в літературі, коли перешкодою окрім імперського «нет, будет только так» була відсутність «високого» і «середнього» стилів в літературі, яку зазвичай було компенсовано за рахунок доместикації («одомашнення»), використання перекладацьких штампів, чужої сучасному читачеві мови – мови старої «Нафталінічни» (О. Кунзич).

Чільний сегмент у творчій біографії митця посідають переклади художніх текстів представника «загубленого покоління» в американській літературі, нобелівського лауреата Вільяма Фолкнера. Здійснений ним переклад роману у новелах «Домашнє вогнище», або «Зійди, Мойсею» (англ. «Go Down, Moses») побачив світ у видавництві «Молодь». Згодом на сторінках журналу «Всесвіт» з'являються романи «В свою останню годину» (1986) (англ. «In the Last Hour»), «Троянда для Емілі» («A Rose for Emily»), збірка оповідань «Крадії» (1972) (англ. «The Reivers»). Інші українські переклади належать О. Сенюк («Після заходу сонця» англ. «Sunset»), «Персі Грімм» англ. «Percy Grimm»), О. Королю («Світло в серпні», англ. «Light in August»), Е. Хоменку («Гамбіт конем» англ. «Knight's Gambit»), Борису Тену («Галас і шаленство» англ. «The Sound and the Fury»).

Зазначимо, що твори В. Фолкнера до 1961 року було перекладено на 29 мов (українську, німецьку, французьку, румунську, сербську, хорватську, португальську, іспанську, російську тощо). З плином часу кількість перекладів художніх текстів письменника іншими мовами народів світу значно збільшилась. Серед перекладених творів Фолкнера норвезькою – роман «Soldaten Sold» («Soldiers' Pay») (1932), здійснений Г. Хайбергом; французькою – «Tandis que j'agonise» («As I Lay Dying») (1934) М. Койндро та Г. Делгов; «Light in August» (1939) Е. Вітторіні, «The Hamlet» (1942) Ц. Павесі; російською «That Evening Sun» (1934); німецькою «Licht in August» («Light in August» (1935), «Absalom, Absalom» (1938) у перекладах Ф. Файна та Г. Штресо – «The Town» (1938), «The Mansion» (1960),

«The Reivers» (1963), тритомник оповідань 1905-1967 pp.; іспанською «The Wild Palms» (1939) в перекладі Х. Луїса Берхеса; португальською «The Old Man» (1966). В одному з інтерв'ю відомий німецький новеліст Уве Джонсон, наголошуючи на зростаючому інтересі до творчості Фолкнера зазначив, що тільки за два роки (1955-1957) він мав можливість ознайомитися з романами письменника «The Sound and the Fury», «Pylon» «Unvanquished», «Intruder in the Dust», «The Reivers», «The Mansion» англійською мовою, а згодом «Light in August», «Absalom, Absalom» – німецькою [11].

Звернення перекладача до художнього світу письменника обумовлено декількома чинниками, серед яких на перший план постає ототожнення з філософією екзистенціалізму, концепцією абсолютного детермінізму людського життя. Витончена організованість прози письменника, динамічність сюжету і ускладненість композиції, спроби поглинути у підсвідоме, розкриваючи духовну кризу особистості в умовах несправедливого існування, переплетіння добра і зла, реального і містичного викликає жвавий інтерес перекладача.

Співмірність поглядів художників слова на природу буття також виявляється в їх прагненні до ясності й чіткості художнього вислову. Подібно Ф. де Ларошфуко, який в «Максимах і моральних роздумах» репрезентував «на суд читачів зображення людського серця», але з певною долею іронії, Ростислав Доценко апелює до читацької аудиторії з міркуваннями, присвяченими чеснотам та порокам, вихованню почуттів, пошукам рішень моральних проблем, природі кохання, людським пристрастям, що суголосні з поглядами, ідеалами, оцінками, характеристиками і самохарактеристиками, Вільяма Фолкнера, сформульованих у крилатих образних сентенціях автора: «Думка, що не примушує над собою задуматись, не варта ймення думки»; «З погляду миті вічності не існує»; «Філософія «якось» — це ніяка не якість, а просто рослинне виживання»; «Найкращі ті одnodумці, у кожного з яких своя думка»; «Справжній ідеал — той, що живе й після здійснення».

Кожен афоризм Ростислава Доценка – «це спалах гострої, як лезо, непідкупної і безстрашної аналітично-синтетичної думки, яка невтомно й наполегливо кристалізує в каламутному розчині нашого постімперського повсякдення струнку концепцію грядущого: Відродження через тверезе і всебічне діагностування всіх наших болячок, давніх і сьогочасних, з належними висновками на майбутнє» [5; с. 3]. При цьому осмислення перекладачем сучасності у значному ступені співпадає з рецепцією часу В. Фолкнером: «Don't bother just to be better than your contemporaries or predecessors. Try to be better than yourself»; «The salvation of the world is in man's suffering»; «To understand the world you must first understand a place like Mississippi»; «Unless you're

ashamed of yourself now and then, you're not honest»; «The end of wisdom is to dream high enough to lose the dream in the seeking of it».

Доволі часто інтенсивність абстрагування митців слова й перекладу сягає максимуму, і граматично виявлений як виклад від першої особи (займенники «ми»/«we») вони позиціонують себе як невід'ємну частину громади, виконуючи функцію медума, який говорить від її імені з метою артикуляції власного ставлення до універсальних екзистенційних питань: *«Ми всі одnodумці, бо визнаємо тільки одну думку — свою власну»; «Знаючи що береженого й Бог береже, ми на всі боки правообережні й лівообережні — щоб не дай боже комусь не догодити»; «Затикати рота ми уміємо це й тепер. Та коли ми врешті усвідомимо ту істину, що сказав Вольтер?»; «За рівнем виробництва міфів ми вже вийшли на перше місце в світі. Тепер проблема — вийти на останнє»; «Коли ми сподіваємось, то не тому, що нагороди сподіваються»; «We have to start teaching ourselves not to be afraid»; «We do know that people, using themselves and each other so much by words, are at least consistent in attributing wisdom to a still tongue»; «No one is without Christianity, if we agree on what we mean by that word»; «As we know necessity has a way of obliterating from our conduct various delicate scruples regarding honor and pride»; «We are just accumulations dolls stuffed with sawdust swept up from the trash heaps where all previous dolls had been thrown away»; «We never win a battle ... victory is an illusion of philosophers and fools».*

Осмыслюючи характер мистецького обдарування В. Фолкнера, Ростислав Доценко добре усвідомлює, що твори неперевершеного майстра американської прози, позначені глибоким філософським наповненням, широтою діапазону та експресивністю, викликають певні труднощі для перекладу. Саме це і приваблює перекладача, який через шлях новаторських шукань сугестує власні уявлення про людину та світ, розкриваючи приховані художні інтенції автора оригіналу, жанрову матрицю і стильову домінанту його творів. Ростислав Доценко знайомить українського читача з доволі складною для перекладу художньою прозою видатного письменника, очікуючи від нього особливого естетичного смаку, певної міри довіри, концентрації уваги та зусиль.

Зазначимо, що відповідність мовних реєстрів оригіналу і перекладу, що інколи можуть змінюватись в залежності від обраного типу мовлення з урахуванням мовленнєвих інтенцій, соціокультурної й естетичної детермінанти досвіду співрозмовників є ще одним свідченням непересічного таланту Ростислава Доценка. Замість загальновідомої назви роману Фолкнера «Зійди, Мойсею», перекладач пропонує власну версію збірки оповідань «Домашнє вогнище», зміщуючи акценти і виявляючи ставлення до дому як до реального живого організму, який виступає підрунтям гармонічного існування

людини в світі. Серед різноманіття значень і величезного асоціативного потенціалу поняття «дім», притаманних слов'янській мовній картині світу, на перший план у Доценка виступають затишок, спокій, мир – все те, що захищає, оберігає людину, маркує межу між внутрішнім світом особистості та її зовнішнім середовищем.

Особливості фолкнерівського стилю неодноразово були предметом жвавої дискусії на засіданнях ради художнього перекладу. Фрази письменника, розтягнуті на сторінки, містять зазвичай нерозривно переплетені події, що відбуваються в різні часи. З цього приводу сам письменник зазначає, що у фразі він прагне «вмістити на кінчику пера теперішнє і минуле». Подібну точку зору сповідує і Ростислав Доценко, коли приймає сміливе перекладацьке рішення зберегти ритм першотвору, не розподіляючи оригінальний текст на окремі сегменти:

«They held the funeral on the second day, with the town coming to look at Miss Emily beneath a mass of bought flowers, with the crayon face of her father musing profoundly above the bier and the ladies sibilant and macabre; and the very old men --some in their brushed Confederate uniforms--on the porch and the lawn, talking of Miss Emily as if she had been a contemporary of theirs, believing that they had danced with her and courted her perhaps, confusing time with its mathematical progression, as the old do, to whom all the past is not a diminishing road but, instead, a huge meadow which no winter ever quite touches, divided from them now by the narrow bottle-neck of the most recent decade of years» [12] –

«Все місто зійшлося побачити міс Емілі, що лежала під горою накуплених квітів. Над труною висів настельний портрет її батька з лицем у глибокій задумі; перешепти жінок навколо звучали аж якось моторошно. Старі діди – дехто навіть у вицищеній з такої нагоди конфедератській уніформі, – розташувалися на танку й на моріжку, розмовляли про міс Емілі, як про свою ровесницю, впевнені, що танцювали з нею, а то й залицялися до неї; забуваючи про математичну прогресію часу, вони плутали події і факти, як то буває з людьми похилого віку, і минуле їм уявлялося не як дорога, що сходиться вдалині, а як широкий луг, на якому панує вічне літо і від якого їх відділяє тільки вузький перешийок останнього десятка років» [10].

Захоплення Фолкнера в оповіданні «Троянда для Емілі» складними реченнями, що виявляється у «захарашенні цілих сторінок нетрями непрохідних фраз» [1; с. 502], перекладач пояснює прагненням автора безпосередньо імітувати нескінчену роботу думки, суб'єктивність мислення, неперервність спогадів, емоцій, асоціацій.

Взірцем перекладацької майстерності Доценка можна справедливо вважати вдале ситуативне застосування лексичних одиниць, створення

авторських неологізмів, специфічних стилістичних конструкцій з фразеологічними алюзіями і поширеними метафорами у перекладі останнього роману В. Фолкнера «Крадії», що репрезентує історію далекого Півдня крізь призму дитячих спогадів діда, одного із жителів Йокнапатофи, своєму онуку лише про чотири дні, що вмістили пригоди одного викрадення, після яких закінчується дитинство. Незважаючи на власне переконання, що «така чудернацька роздвоєна, а то й розтроєна (бо й за участю автора) інтерпретація минулого, звичайно, суперечить об'єктивним фактам історії...» [3; с. 11], перекладач обирає для дискурсивного спілкування з українським читачем саме фолкнерівську версію відтворення «світу та життя як досвіду, як школи, через яку повинна пройти будь-яка людина й винести з неї один і той же результат – протвердження з тим або іншим ступенем резиньяції» [1; с. 201]. Йому, пересічному громадянину, подібно Люцію Присту, хлопчиську з аристократичної родини та його одноліткам, що будуть вирішувати майбутнє Півдня Америки, належить бути готовим до духовної битви за Україну, адже, як зазначає Ростислав Доценко, «... рано чи пізно, а нова країна Україна таки стане Раїною для українського народу – бо Руїною вона вже була!» [5; с. 7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. Естетика словесного творчства / Михайл Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с. 201.
2. Доценко Р. І. Критика. Літературознавство. Вибране / Р. І. Доценко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 592 с.
3. Доценко Р. На підступах до стилю письменника / Р. Доценко // Всесвіт. – 1971. – № 9. – С. 11.
4. Доценко Р. Під знаком Миколи Лукаша / Ростислав Доценко // Україна. – 1988. – Ч. 50. – С. 2.
5. Доценко Р. Світлі думки проти ночі. Афоризми і щось близьке до них / Р. Доценко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 296 с.
6. Зимомря М. І. Німецька література в оцінках та інтерпретаціях Івана Франка: дискурс рецепції / М. І. Зимомря // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : «Київський університет», 2009. – С. 15-18.
7. Рильський М. Мистецтво перекладу: статті, виступи, нотатки / М. Рильський. – К., 1985.
8. Старицький М. Поезії 1861-1904 / М. Старицький. – К. : Друк. Борисова, 1908. – С. 19.

9. Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939): Бібліогр. покажч. / За заг. ред. О. Лучук, Т. Лучука; Наук. ред. Р. Зорівчак; Редкол.: Б. Якимович (голова) та ін. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 194 с.
10. Фолкнер В. Троянда для Емілі [Електронний ресурс] / Вільям Фолкнер. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/William_Faulkner/Troyanda_dlia_Emili/
11. Johnson U. «Die Katze Erinnerung». Eine Chronik in Briefen und Bildern. Comp. Eberhard Fahlke / Uwe Johnson. – Frankfurt : Suhrkamp, 1994.
12. Faulkner W. Rose for Emily [Електронний ресурс] / William Faulkner. – Режим доступу : http://xroads.virginia.edu/~drbr/wf_rose.html

Стаття надійшла до редакції 10 жовтня 2014 року

Павленко Е. Г. к. філол. наук, доцент,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченка, Киев

РОСТИСЛАВ ДОЦЕНКО: ПРИБЛИЖАЯСЬ К ФОЛКНЕРУ

В статтє обоснован вклад Ростислава Доценко в художественную парадигму украинской литературы второй половины XX столетия, раскрыты факторы формирования его переводческих приоритетов в англофонной литературной традиции (В. Фолкнера), акцентировано на соответствии языковых регистров текстов оригинала и перевода.

Ключевые слова: художественный перевод, англофонная литературная традиция, эстетическая платформа, доместикация, сентенции автора.

O. Pavlenko, Candidate of Philology, associate Professor
doctoral student, Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of Philology

ROSTISLAV DOTSENKO: APPROACHING FAULKNER

The article highlights the Rostislav Dotsenko's contribution in the artistic paradigm of Ukrainian literature in the second half of the twentieth century as well as reveals the factors that determine his translation priorities in anglophone literary tradition (W. Faulkner). The author accentuates on the appropriate language registers of the source and target texts.

Key words: literary translation, anglophone literary tradition, aesthetic platform domestication, the author's sentiments.